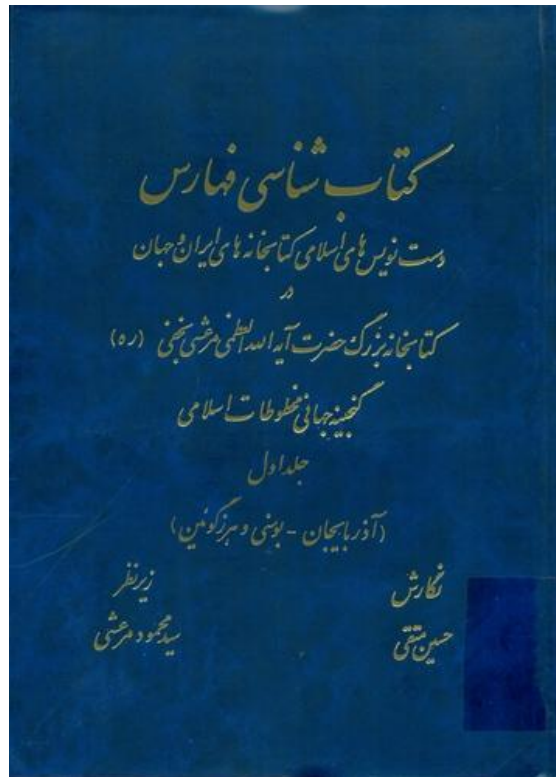

مهجوریت ۱۲۰ هزار عنوان نسخه خطی در شهر قم

نسخ خطی یکی از منابع مهم مطالعات و پژوهش‌های بنیادی است، بر پایه آمار رسمی، حدود پنج میلیون کتاب دست‌نویس به زبان‌های عربی، فارسی، ترکی، کردی و اردو و... در جای‌جای این کره خاکی پراکنده‌اند.

نسخ خطی یکی از منابع مهم مطالعات و پژوهش‌های بنیادی است، بر پایه آمار رسمی، حدود پنج میلیون کتاب دست‌نویس به زبان‌های عربی، فارسی، ترکی، کردی و اردو و... در جای‌جای این کره خاکی پراکنده‌اند، برای معرفی تنها بیست درصد این آثار کهن؛ تاکنون بیش از پانزده هزار فهرست در قالب کتاب و مقاله و پایان‌نامه دانشگاهی به زبان‌های متنوع در کشورهای مختلف طی حدود دوپست سال نگارش یافته است، این فهرست‌ها در حقیقت کلید ورود به کتابخانه‌ها و گنجینه‌های تراثی جهان به شمار می‌روند؛ کتابشناسی فهرس دست‌نویس‌های اسلامی، کاری ماندگار در شناسایی نسخ خطی است که به جامعه علمی تقدیم شد،

استاد **حسین متقی** مولف کتاب‌شناسی فهرس دست‌نویس‌های اسلامی کتابخانه‌های جهان که کاری ماندگار در شناسایی نسخ خطی است و در هفدهمین همایش کتاب سال حوزه به عنوان اثر شایسته تقدیر انتخاب شد، در گفت‌وگو با خبرگزاری «حوزه» به جایگاه فهرست‌نویسی نسخ خطی در دسترسی به داده‌های علمی پرداخته است.

فهرست‌نویسی چه ضرورتی دارد؟

برای آگاهی از دستاوردهای علمی و فرهنگی بشر، در حوزه میراث مکتوب، نیازمند آشنایی با متون تولید شده در یک دوره تمدنی، مانند نسخ خطی در تمدن اسلامی، هستیم. فهرست‌نویسی، علمی است که ما را با عناوین، پدیدآوران آثار و موضوعات علمی

و سهم هر ملتی در تولید علم، آشنا می‌سازد و آنها را طبقه بندی می‌نماید و تحقیقاً بدون فهرست‌نویسی، دسترسی به داده‌های علمی تولید شده، امکان پذیر نیست و تقریباً تنها راه رسیدن به سطح و میزان علوم تولیدی، فهرست‌نویسی و معرفی علمی آثار است.

آیا شیوه های فهرست نویسی مرسوم در ایران در حد استانداردهای جهانی است؟

تا مراد از شیوه چه باشد؟ یکبار منظور، می‌تواند نوع فرم و قالب و معرفی مؤلفه‌های فهرست‌نویسی باشد، به دگر تعبیر هیأت فهرست‌نویسی بله هم روش استاندارد وجود دارد و هم در ایران به تدریج به آن سطح نزدیک می‌شویم، ولی یکبار منظور، استخراج و آنالیز داده‌ها و محتوای نسخ خطی و فرمت سازی آنها در قالب فهرست‌نویسی است، که به گمان بنده، برای این بخش از کار، هم استاندارد جهانی و تعریف شده نداریم و هم در ایران این بخش از کار کاملاً می‌لنگد! چرا که به لحاظ ثبوتی، برای روند فهرست‌نویسی و معرفی علمی (روش شناسانه) نمی‌توان، استاندارد، در نظر گرفت، چرا که فهرست‌نویسی، امری است که کاملاً به سطح توانمندی علمی و میزان وسعت اطلاع فهرست‌نگار متوقف است. برای مثال در فهرست‌نویسی استاندارد، معرفی الفبایی عناوین، مقبول است ولی به لحاظ علمی مردود است! چرا که روش شناسی می‌گوید برای معرفی آثار علمی در یک فهرست، بایستی، معرفی آثار باید به صورت موضوعی، و درون موضوع نیز به ترتیب تاریخ تألیف آنها باشد تا به این ترتیب با سیر و تطور علوم گوناگون هم آشنا بشویم و متأسفانه فهرست‌هایی که در ایران تولید می‌شود، و فاقد روش شناسی است!

در تهیه فهرست نسخ خطی از چه روشی استفاده می‌کنید؟

واقعیت این است که، در ایران، فهرست‌نگاران، خیلی آزادی عمل ندارند، برای مثال کسی که در کتابخانه ملی ایران فهرست‌نویسی می‌کند بایستی از سیستم فهرست‌نویسی مارک ایران، استفاده نماید، یا برخی مراکز و شخصیت‌های سنتی، همچنان بر روش چینش الفبایی عناوین اصرار دارند! البته اگر آن آزادی عمل باشد، طبعاً بنده سعی خواهم کرد از روش علمی که اشاره گردید بهره جویم.

اثر شما با عنوان «کتاب‌شناسی فهرس دست‌نویس‌های اسلامی کتابخانه‌های جهان» به عنوان اثر شایسته تقدیر هفدهمین همایش کتاب سال حوزه شناخته شد لطفاً کمی پیرامون این اثر توضیح بدهید؟

بدون تردید فهرست‌های نسخ خطی خود به عنوان مصادر اصلی و منابع نخستین پژوهش‌های تراثی و به تعبیر دیگر کلید طلایی گنجینه‌های سترگ موارث کهن موجود در کتابخانه‌های جهان به شمار می‌روند و برای دسترسی به داده‌های اولیه‌ی این آثار نفیس، هر پژوهشگر ناگزیر از رجوع به این فهرست‌هاست. از آنجا که، کتابخانه آیت‌الله مرعشی (ره)، دارنده بزرگترین مجموعه فهرس نسخ خطی به شمار می‌رود، ضرورت تهیه یک کتاب‌شناسی جامع، برای معرفی این نوع آثار، بیش از پیش احساس می‌گردید، لذا از سال ۱۳۸۰ معرفی این آثار گرانسنگ در دستور کار قرار گرفت. به طور خلاصه، در این اثر بیش از هفت هزار مجلد فهرست، که برای معرفی نسخ خطی موجود در کتابخانه‌های ایران و سایر کشورها، از سوی دانشمندان، به زبان‌های مختلف نگارش و منتشر شده است، به ترتیب کشورها، شهرها و کتابخانه‌ها، به اختصار، توصیف شده است.

این اثر در چند مجلد تنظیم شده است و آیا ادامه این مجموعه را در دستور کار دارید؟

تمامی فهرس نسخ خطی، در چهار جلد تنظیم گردیده است. نخستین جلد این اثر شامل معرفی فهرست‌های آذربایجان تا بوسنی و هرزگوین در سال ۱۳۸۶ به چاپ رسید که خوشبختانه در بخش شایسته تقدیر در کتاب سال جمهوری اسلامی ایران، حائز رتبه

گردید؛ دومین جلد آن اثر، شامل توصیف فهرست‌های پاکستان تا دانمارک در سال ۱۳۹۳ منتشر گردید و الحمدلله در بخش شایسته تقدیر در کتاب سال حوزه، مورد قدردانی قرار گرفت و جلد سوم آن شامل معرفی فهرست‌های روسیه تا عمان، ان شاء الله تا پایان سال جاری منتشر می‌گردد و مجلد پایانی (جلد چهارم) نیز که مشتمل بر معرفی فهرست‌های نسخ خطی موجود در کتابخانه‌های فرانسه تا یونان می‌باشد، باذن الله در سال آینده منتشر خواهد گردید.

نوعاً در تهیه و تنظیم اینگونه آثار محقق با چه موانع و مشکلاتی روبرو است؟

واقعیت این است که تهیه چنین آثاری متوقف بر آشنایی محقق با چند موضوع است، نخست آن که محقق با دنیای نسخ خطی و مباحث پیرامونی آن آشنایی کافی داشته باشد؛ دومین مسأله آشنایی با زبان‌هایی است که این نوع آثار، نگارش یافته است، همچون انگلیسی، آلمانی، فرانسوی، روسی، اسپانیولی، عربی، ترکی، اردو و مانند آنها و سومین مسأله دسترسی به خود این آثار گرانها است، چرا که به جهت تخصصی بودن موضوع، این منابع کمتر در دسترس محققان قرار دارد، مسأله آخر اینکه، دسترسی به آخرین داده‌های کتابخانه‌ها و کلکسیون‌های شخصی و نسخه‌هاست. برای مثال فهرستی که در سال ۱۸۶۰م به چاپ رسیده است، طبعاً با توجه به تحولات سیاسی کشورها و وقوع جنگ‌ها و مانند آن در یکصد و پنجاه سال اخیر، بایستی وضعیت کتابخانه‌ها و مجموعه‌های خصوصی دنبال می‌شد، اکنون در چه وضعیتی قرار دارد و این امر نیازمند ارتباطات و مکاتبات گسترده بوده است و از جمله مواردی بوده که نگارش اثر را اندی طولانی ساخته بود.

در تنظیم و تحقیق این مجموعه نفیس به چه کشورهای مسافرت کردید؟

بنده سفرهای متعددی به کشورهای مختلف داشته‌ام، اما لزوماً منحصراً برای تکمیل این اثر نبوده است، به هر حال، برای مثال برای تکمیل جلد دوم این اثر (بخش فهرس ترکیه)، چند سفر به ترکیه داشته‌ام و از نزدیک برخی مصادر و فهرس را بررسی کرده و داده‌های آنها را ثبت کرده‌ام.

مهمترین کشورهایهایی که آثار خطی اسلامی در آن نگهداری می‌شود کدام کشور است و آیا اجازه دسترسی به آنها داده می‌شود؟

مهمترین کشوری که دارای عظیم‌ترین ذخائر تراثی است، کشور ترکیه می‌باشد که نزدیک به یک میلیون و پانصد هزار نسخه خطی دارد و کتابخانه سلیمانیه در استانبول، به تنهایی دارای حدود دویست هزار عنوان نسخه خطی به زبان‌های عربی، فارسی و ترکی است که به آسان‌ترین شکل متصوّر، متن آنها به صورت پی دی اف، در دسترس و چنانچه نیازی به اخذ تصویر از سوی محقق بوده باشد، به راحت‌ترین شکل قابل حصول است.

حوزه علمیه در احیاء آثار خطی اسلامی چه جایگاهی دارد و آیا این امر برای حوزه دغدغه می‌باشد؟

بدون تردید یکی از سرچشمه‌های بکر مطالعاتی و پژوهشی در مراکز علمی جهان معاصر، نسخه‌های خطی هستند، اما به جهت عدم آشنایی و عدم اهتمام و توجه متولیان حوزه‌های علمیه، بهره‌مندی حوزه‌های علمیه از داده‌های ناب این موارث کهن، در پایین‌ترین نقطه خود قرار دارد؛ برای مثال شهر قم، با دارایی یکصد و بیست هزار عنوان نسخه خطی که دو سوم آن در کتابخانه آیت الله مرعشی (هفتاد هزار عنوان نسخه خطی در قالب کتاب و رساله)، قرار دارد، در کنار حوزه علمیه قم، در محوریت کامل می‌باشد، و جالب است بدانیم، سهم حوزه‌های علمیه از بهره‌گیری از این مواد ناب، چه در بخش تصحیح متون، چه در بخش معرفی

علمی، و حتی چه در بخش استفاده علمی از محتوا و داده‌های آنها، در پژوهش‌ها، حقیقتاً در جایگاه نازلی قرار دارد که امید است با عنایت ویژه عزیزان، تحوّل‌ی در این عرصه صورت گیرد.

مقداری هم در خصوص زندگی خود و آثار و تالیفاتتان بفرمائید.

از آنجا که این کمیته افتخار انتسابم به خاندان علمی چهارصدساله، از حضرت آیت‌الله آقا حسین دین‌محمدی زنجانی و آیت‌الله شیخ عبدالکریم خوئینی زنجانی (صاحب خودآموز کفایه) تا ملامحمدصالح روغنی (از شاگردان معلم ثالث میرداماد رحمت‌الله علیهم) که صاحب آثار فراوانی بودند، الحمدلله این توفیق از همان بدو تولد، با این کمترین رفیق شفیق بوده است که با مقوله کتاب انس بیشتری داشته باشم، چرا که قفسه‌های کتب دینی، اخلاقی و روایی کتابخانه نخستین استادم (پدر گرامیم)، را در مرآی و منظر خود بینم و به اندازه استعداد و درک وجودی ناچیزم از آنها بهره گیرم و شاید همان ایام بود که پی بردم، اینکه چرا خداوند، معجزه جاوید خود، یعنی قرآن کریم - این کتاب هدایت - را در قالب «کتاب» ریخته و به بشریت هدیه می‌نمود.

در پاییز سال ۱۳۶۹، علاقه‌ام به مطالعه عمیق کتاب «دین و مذهب» از سرچشمه اصلی آن، مرا به حوزه علمیه قم، کشاند، همزمان با آشنایی با متون دینی تخصصی حوزوی، عشق به کتاب و مطالعه و البته تحقیق، از همان سال‌های ورودم به قم (شهر علم و دانایی)، به تدریج با فرهنگستان سترگ اندیشه، نخستین کتابخانه تخصصی شیعی در جهان و نخستین کتابخانه ایران و سومین کتابخانه بزرگ جهان (به لحاظ تعداد نسخه‌های خطی)، بیشتر آشنا شدم و اندی بعد، به لطف الهی جذب آن مکان نورانی شدم. حدود دو دهه، توفیق، یار شد تا از این بوستان دانشمندان، بخصوص نسخ خطی، بهره جویم و روزگار جوانی‌ام را با آثاری سپری نمایم که در سال‌های دور، در دستان دانشمندان و فرهیختگانی همچون شیخ طوسی، خواجه نصیر، علامه حلی، سید بن طاووس، علامه مجلسی، وحید بهبهانی و دیگر بزرگان بوده است. آری در این مکان قدسی بود، که به صورتی نسبتاً تخصصی با نسخ خطی، به دگر تعبیر، با مطالعات میان رشته‌ای (حلقه مفقوده پژوهش‌های نوین و بکر حوزوی و دانشگاهی) انس و الفتی ویژه بگیرم و در کنار آن با مقوله تحقیق و پژوهش، بیش از پیش آشنا شوم. در کنار ادامه تحصیلات حوزوی و دانشگاهی (دکتری مطالعات شیعی)، الحمدلله از همان ابتدای آشنایی با نسخ خطی، روی دو عرصه گرانسنگ، یعنی میراث مکتوب اهل بیت علیهم السلام و میراث مکتوب شیعه متمرکز شدم. به لطف الهی تاکنون در زمینه نسخ خطی، حدود پنجاه کتاب و مقاله منتشر نموده‌ام.

سخن آخر؟

سخن آخر آرزوی توفیق برای عزیزان حوزوی و تأکید بر این نکته که در دنیای معاصر، به خصوص از سوی غربیان، توجه ویژه‌ای به نسخ خطی می‌شود، حقیقتاً حوزه‌های علمیه سخت غفلت ورزیده‌اند، سزاوار است که برای موضوعات مرتبط با نسخ خطی، به خصوص موضوع تصحیح متون، در ساختار حوزه تمهیداتی اندیشیده شود تا بر پایه برنامه‌های علمی آن، محققان نسل جوا حوزوی، با این موارث کهن، بیشتر آشنا شوند.

*برخی از آثار کتابی این محقق عبارتند از :

*معجم الآثار المخطوطة حول امیرالمؤمنین علی علیه السلام، ۱۳۸۱، ۸۵۰ص، قم - کتابخانه آیت‌الله العظمی مرعشی (ره).

*کتابشناسی فهراس دستنویس‌های کتابخانه‌های ایران و جهان، ج ۱، ۱۳۸۶، ۸۵۰ص و ج ۲، ۱۳۹۳، ۸۲۰ص، قم - کتابخانه آیت‌الله العظمی مرعشی (ره).

*کلینی‌نامه، نسخه‌های خطی کافی و شروح آن در کتابخانه آیت‌الله مرعشی (ره)، ۱۳۸۸، قم - کتابخانه آیت‌الله العظمی مرعشی (ره) (با همکاری آقای سید محمود مرعشی).

*فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی (ج ۳/۴۰)، پاییز ۱۳۸۸، ۵۰۵ص؛ تهران کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.

*فهرست کتب چاپ سنگی کتابخانه مرحوم محدث ارموی (ج ۲)، تهران، ۱۳۸۹، ۱۸۰۰ص، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی (با همکاری آقای فتح الله ذوقی).

*فهرست نسخ خطی فارسی انستیتو دست‌نویس‌های شرقی فرهنگستان علوم روسیه - سنت پترزبورگ (ج ۱۱)، ۶۵۰ص، ۱۳۹۵، تهران، کتابخانه ملی ایران.

*تشیع در آلمان، ۳۵۰ص، ۱۳۹۱، قم نشر ادیان.

منبع: خبرگزاری حوزه